

MALMÖ HÖGSKOLA
MALMÖ
Linnea Uppsäll
Rönblomsg 11 lgh 628
212 16 Malmö

B-uppsats
vårterminen 2004

JAK Medlemsbank

– ett försök att skapa hållbar ekonomi

Handledare: Graciela Ratti

Område: Teknik och samhälle

Sammandrag

Den här uppsatsen belyser JAK (*jord, arbete, kapital*) medlemsbank och räntefri ekonomi ur ett hållbarhetsperspektiv. JAK är en medlemsägd bank som bedriver sin verksamhet räntefritt med ambitionen att skapa hållbar utveckling. En räntefri ekonomi uppmuntrar till mer långsiktiga investeringar och minskar pressen att hela tiden öka den ekonomiska tillväxten. Genom intervjuer med fyra medlemmar i JAK har jag undersökt deras värden, attityder och handlingar i frågor som rör ekonomi och hållbar utveckling. Det är tydligt att medlemmarna uppfattar en stark koppling mellan JAK och hållbar utveckling. De intervjuades miljöbeteende och konsumtionsvanor har dock inte ändrats nämnvärt i och med medlemskapet i JAK. Däremot kan JAK sägas ha stärkt kunskaper och tankar som medlemmarna haft sedan tidigare.

Innehåll

1	Inledning	4
2	Syfte	4
3	Disposition	5
4	Räntefri ekonomi och hållbar utveckling	5
4.1	Begreppet ränta	5
4.2	Begreppet hållbar utveckling	6
4.3	Teorier om räntefri ekonomi	6
4.4	Föreningen JAK	9
4.5	Värden, attityder och handlingar	10
4.6	Sammanfattning av problemställningen	11
5	Metod	11
5.1	Den kvalitativa metoden	11
5.2	Metod och urval	12
5.3	Tillvägagångssätt	13
5.4	Etiska aspekter	13
5.5	Att tolka talspråket	14
5.6	Analys av materialet	14
6	Intervjupersonerna och deras attityd till miljö	15
6.1	Lars	15
6.2	Gunilla	16
6.3	Mikael	16
6.4	Ulrika	17
7	JAK och miljö	18
7.1	Räntefri ekonomi och långsiktighet	19
7.2	Sammanfattning JAK och miljö	20
8	JAK och sociala frågor	21
8.1	JAK och rättvisa	22
8.2	Spekulationsekonomi	23
8.3	Vanliga banker är giriga	24
9	Avslutande reflektion	25
10	Referenser	27
11	Bilaga 1	28

1 Inledning

Dagens rådande marknadssystem är uppbyggt efter nationalekonomiska teorier som anses objektiva och värderingsfria. Men vår syn på pengar och vårt sätt att utbyta varor och tjänster är i allra högsta grad präglade av den kultur vi lever i. I en evig jakt på ökad tillväxt sker idag en utarmning av natur och människokraft i en allt snabbare takt. Inflation, skuldsättning och finansbubblor skrämmer både ekonomer, politiker och andra människor. Enligt vissa ekonomiska tänkare finns det inbyggda mekanismer i dagens penningssystem som gör det ekologiskt, ekonomiskt och socialt ohållbart i längden. En av de mekanismerna är räntan, och den här uppsatsen fokuserar på räntefri ekonomi och JAK medlemsbank (*Jord, Arbete, Kapital*).

JAK är en förening som har rättigheter att bedriva bankverksamhet. Den gör det enligt ett räntefritt spar- och lånesystem. I denna uppsats vill jag fokusera frågan hur medlemmar i föreningen uppfattar kopplingen mellan JAK, räntefri ekonomi och hållbar utveckling. Jag har intervjuat fyra medlemmar i JAK Malmö och undersökt deras attityder till JAK, miljö, ekonomi och hållbar utveckling.

2 Syfte

JAK marknadsför sig tydligt som en bank som verkar för en hållbar ekonomi. För att verksamheten som helhet ska gynna hållbar utveckling måste rimligen medlemmarnas attityder och/eller handlande sträva åt samma håll som föreningens ideologi. Syftet med det här arbetet är att undersöka föreningen JAK:s arbete för en räntefri ekonomi ur perspektivet hållbar utveckling. Mina frågeställningar är:

- Hur starkt är JAK:s grundtankar om räntefri ekonomi och hållbar utveckling förankrade hos medlemmarna?
- Hur ser medlemmarna på sin roll i skapandet av en hållbar ekonomi och hur har JAK påverkat den inställningen?
- På vad sätt har medlemmarnas vardagliga miljöbeteende påverkats av medlemskapet i föreningen JAK?

3 Disposition

Uppsatsen består av nio kapitel. Det första är inledningen där jag introducerar ämnet för uppsatsen. Därpå följer syftet där jag redogör för mina frågeställningar. I kapitel fyra presenterar jag teorier om ekonomi och hållbar utveckling som är viktiga för att förstå sammanhanget. Där presenterar jag även JAK medlemsbank och dess ideologi. I det femte kapitlet redogör jag för den kvalitativa metoden och hur jag har gått tillväga i mitt intervjuarbete. Därpå följer tre analyserande kapitel: I kapitel sex analyserar jag de intervjuades attityder till miljö och deras miljöbeteende. I kapitel sju ligger fokus på hur medlemmarna ser på kopplingen mellan JAK och miljöfrågor kopplat till teorier om hållbar ekonomi. I kapitel åtta visar jag hur medlemmarna ser på JAK som förening och på rättvisa och andra sociala aspekter av ekonomi. Kapitel nio är en sammanfattande reflektion.

4 Räntefri ekonomi och hållbar utveckling

För att förstå tankarna bakom JAK är det viktigt att ha bakgrunden klar för sig. Nedan diskuterar jag de ekonomiska termer och modeller som ligger till grund för idéerna om räntefri ekonomi och hållbar utveckling. Vidare gör jag en presentation av föreningen JAK och dess ideologi. En stor del av min analys rör medlemmarnas miljötänkande och miljöbeteende, och därför ägnas slutligen ett stycke i det här kapitlet åt att diskutera värden attityder och handlingar.

4.1 Begreppet ränta

I ekonomisk teori förekommer begreppet ränta främst i två sammansättningar, jordränta och kapitalränta. Jordränta innebär den ekonomiska avkastningen från mark (naturreсурser) som man äger. Kapitalränta innebär avkastning från kapital. Man gör skillnad på avkastning från realkapital, det vill säga råvaror, byggnader och verktyg som används i produktionen, och finansiellt kapital. I den här uppsatsen är det finansiella kapitalets avkastning som ska fokuseras, närmare bestämt det som kallas låneränta. Låneränta är den ersättning man får för att låna ut pengar till någon annan eller den avgift man får betala för att få låna kapital (Pålsson Syll 2001:95-96). I resten av uppsatsen kommer jag att använda ordet ränta i betydelsen låneränta. Man kan se det som att räntan är den ersättning som kapitalinnehavaren får för att skjuta upp sin konsumtion på framtiden. Vid en låg ränta ökar efterfrågan på kapital i samhället medan sparandet minskar, vid en hög räntesats ökar sparandet medan lånandet

minskar. Räntan motiveras som ett verktyg för att hålla pengaströmmarna igång. Man menar att utan ränta skulle inte innehavare av kapital ha något incitament att låna ut. Då finns risken att pengarna sparas i madrassen istället för att komma folk till nytta.

4.2 Begreppet hållbar utveckling

Begreppet *hållbar utveckling* lanserades i Brundtlandskommissionens rapport 1987. Enligt den definitionen är utvecklingen hållbar när den tillfredsställer dagens behov utan att minska möjligheterna för framtida generationer att tillgodose sina (Hegerhäll 1988:55). Både ekologiska, ekonomiska och sociala aspekter ska vara hållbara. Detta kan tolkas på olika sätt. Enligt vissa uttolkare innebär det att vi måste lämna över lika mycket total kapital till framtida generationer som vi själva haft, men att formen av det är av mindre betydelse. Det innebär att exempelvis naturkapital som skog kan huggas ner om det leder till att skapa realkapital i form av infrastruktur som kommer framtida generationers till nytta. Enligt ekologiska ekonomer som till exempel Daly (Hahn 1997:65-66) är dock möjligheterna att ersätta en typ av kapital med en annan begränsade och de olika typerna av kapital kompletterar snarare än substituerar varandra. Man bör därför inte förbruka mer naturkapital än att det kan återväxa. Eftersom naturen har gränser för hur mycket föroreningar den tål måste man även hushålla med utsläppen. Det innebär att en eventuell ökad ekonomisk tillväxt måste ske utan att tära på naturens resurser om vi inte ska få en ekologisk kollaps. Jag har valt att tolka begreppet hållbar utveckling enligt den strängare tolkningen där naturkapital inte kan ersättas av realkapital. Dessutom vill jag poängtera att hållbar utveckling alltså inte enbart handlar om miljö, utan att de sociala och ekonomiska aspekterna är lika viktiga. En stor del av min uppsats kommer därför att kretsa kring frågor om rättvisa och socialt ansvar.

4.3 Teorier om räntefri ekonomi

För att förstå tankarna som format JAK är en teoretisk överblick till god hjälp. I det här avsnittet redogör jag för räntekritikens historia och några moderna räntekritikers teorier.

4.3.1 Historiskt motstånd mot ränta

Motstånd mot ränta har funnits länge. Platon (427-347 f Kr) och Aristoteles (384-322 f Kr) var emot ränta då de menade att det var onaturligt att vinsten kom från själva pengarna och inte från varorna som producerades. Aristoteles ansåg att pengar skulle vara ett medel, inte ett mål. (Pålsson Syll 1998:34) I Bibeln är grundsynen på ränta negativ och i Koranen finns ett uttalat förbud mot ränta (Sandelin et al 2001:16, Svensson 1998). Idag är det bara inom vissa

muslimska kulturer som ränta fortfarande är förbjudet och att den katolska kyrkan ända in på 1800-talet motarbetade räntan eftersom de ansåg räntetagande vara en synd, verkar helt bortglömt (Lietaer 2001:49).

Under 1800- och 1900-talen har en rad ekonomiska teoretiker varit kritiska mot räntan. En av dessa är Silvio Gesell (1862-1930), en affärsman från Tyskland. Han menade att ränta existerar eftersom det finns en efterfrågan på pengar. Den stora efterfrågan på pengar kommer sig av att de både är smidiga som bytesmedel och fungerar som värdebevarare. Han ansåg vidare att räntan var ett problem ur rättvisesynpunkt eftersom den hela tiden styr inkomstflöden till dem som redan har pengar. Höga räntor lockar till ett stort sparande vilket minskar efterfrågan på varor och sänker priserna. Han förespråkade därför ett system utan ränta. Då finns dock en risk att folk väljer att spara i madrassen istället för att spara i en bank. Om de inte får någon ränta på det sparade kapitalet finns inget incitament för att spara i banker. Detta skulle hämma varuutbytet. Som lösning på det ansåg Gesell att man skulle ha en värdeminskning på pengar så att de tappar i värde om man håller dem utanför cirkulationen. Alltså, pengarna skulle minska i värde istället för att växa om man sparade dem. Det kunde ske genom stämplor månadsvis eller veckovis som visade att de minskade i värde. Detta leder till att människor vill hinna bli av med pengarna innan de sjunker i värde, handeln ökar och på så vis kan pengarna fungera som underlättare av byten vilket är vad de skapats för. Den samtida och inflytelserika nationalekonomen John Maynard Keynes höll med till viss del och menade att teorin var hållbar. Han invände dock att Gesell missat att pengar kan ersättas av andra varor såsom ädla metaller som ju inte skulle minska i värde. (Pålsson Syll 1998:417-418)

En annan räntekritiker är Dieter Suhr som på 1980-talet lade fram idéer liknande Gesells (Pålsson Syll 2001:104-105). De är dock något moderniserade. Suhr menar att kapitalismen verkar på en lägre nivå än sin kapacitet. Detta synliggörs bland annat genom att räntor betalas från aktörer som har hög marginalnytta av pengar till aktörer med låg marginalnytta av pengar. Enklare uttryckt innebär det att pengar flyttas från folk som behöver dem till människor som inte har lika stort behov av dem. Ränta är inget bra incitament för att hålla pengaströmmar igång, den gör att det blir lönsamt att lägga pengar på hög och olönsamt att göra investeringar. På samma gång tvingas företagen hålla en hög räntabilitet, det vill säga lönsamhet. Den måste hållas på en nivå som är proportionell mot låneräntan och tvingar på så vis företagen till kortsiktiga investeringar med hög avkastning. Räntan fungerar således både som bromskloss och gaspedal på produktionen. Gaspedal för kortsiktigt tänkande och bromspedal för långsiktigt tänkande. För att göra pengar neutrala vill Suhr införa en

bärarkostnad på dem. Till skillnad från Gesells stämpelpengar skulle detta ske genom kontoöverföringar i en centralbank där både över- och underskott hos varje kontoinnehavare gentemot de andra avgiftsbeläggs. (Pålsson Syll 2001:104-105)

4.3.2 Moderna räntekritiker

Margrit Kennedy är en av de mest kända förespråkarna av räntefri ekonomi idag. Hon är ekologisk arkitekt från Tyskland. I sin bok *Pengar utan ränta och inflation* (1991) förespråkar hon både ett förstatligande av jordräntan och en reform för att avskaffa låneräntan. I och med räntan får kapitalägare större inkomster medan löntagare och konsumenter får lägre inkomster. Räntan drabbar alla människor, oavsett om vi tar lån eller inte, eftersom den räknas in i priset vi betalar för olika varor och tjänster. Systemet med ränta på ränta leder också till inflation och exponentiell tillväxt, något som är ohållbart i längden. Räntan är därför ett hot mot både jämlikhet och miljö. (Pålsson Syll 1998:419)

Bernard Lietaer är ytterligare en modern räntekritiker. Han har en varierad ekonomisk karriär bakom sig som bland annat världsledande valutahandlare, professor, konsult åt multinationella företag och rådgivare för utvecklingsländer (Lietaer 2001). Han menar att väldigt få av oss, även professionella ekonomer, egentligen förstår sig på pengar – vare sig var de kommer ifrån eller hur de påverkar oss. Allra svårast är att se de totala konsekvenserna av räntesystemet. Räntan, som den är inbyggd i systemet idag, får tre viktiga konsekvenser. För det första uppmuntrar ränta indirekt till systematisk konkurrens mellan deltagarna i systemet. När pengar skapas, alltså då någon tar ett lån med exempelvis ett hus som säkerhet, skapas en viss summa som kan användas. Samtidigt begär utlånaren in ytterligare pengar förutom dem som lånats ut, alltså ränta, om vilka man måste konkurrera med alla andra. Eftersom alla banker gör samma sak, kräver systemet att några går i konkurs för att resten ska kunna betala tillbaka sina lån.

För det andra gör räntan att evig ekonomisk tillväxt blir helt nödvändigt. I och med att det alltid finns mindre pengar i omlopp än det som krävs för att betala tillbaka lån och ränta, måste det ske ekonomisk tillväxt hela tiden där de första nyskapade värdenas motsvarighet i pengar används till att betala räntor. Nivån på räntan i ett land motsvarar den ekonomiska tillväxt som måste ske för att levnadsstandarden ska vara konstant. Det innebär alltså att om man vill höja levnadsstandarden i ett land måste tillväxten vara högre, mätt i procent, än räntan. För det tredje verkar räntan så att den tar ut avgifter från en majoritet av befolkningen till förmån för en rik minoritet. De rikaste människorna och företagen ökar på så vis hela tiden sin förmögenhet på bekostnad av andra. Genom att exempelvis lista den amerikanska

befolkningen efter personlig förmögenhet, syns att värdet av den översta 1 procentens tillgångar överstiger de fattigaste 92 procentens samlade tillgångar. (Lietaer 2001:50-54)

4.4 Föreningen JAK

JAK är en förening som verkar för att sprida kunskap om räntans skadeverkningar och numera även driver bankverksamhet enligt en räntefri ideologi. JAK står för *jord, arbete och kapital*, de tre produktionsfaktorerna enligt neoklassisk nationalekonomisk teori. Föreningen bildades 1965 efter inspiration från en liknande rörelse i Danmark och har nu ungefär 23 000 medlemmar i Sverige. Den har en omslutning på cirka 1 000 miljoner kronor. (JAK 2004a) I JAK sparar och lånar medlemmarna pengar av varandra, utan att få eller betala ränta. Detta sker genom ett system med sparpoäng. Tusen kronor som sitter inne på ett konto i JAK under en månad ger tusen sparpoäng. Att ta ett lån kostar ett visst antal sparpoäng som man kan spara ihop antingen före man tar lån eller under tiden man betalar tillbaka på lånet. När man tar ett lån har man viss frihet att välja hur mycket man vill betala tillbaka varje månad. Systemet blir alltså i praktiken att medlemmarna lånar pengar av varandra. För att verksamheten ska gå runt tar banken ut en procentuell låneavgift vid lån, vilken är mycket lägre än den ränta som vanliga banker kräver. Som det ser ut idag måste man ha ett konto i en vanlig bank vid sidan av sitt JAK-konto eftersom det inte finns några möjligheter att ha kreditkort kopplade till kontot. (Svensson 1998)

4.4.1 JAK:s ideologi

Alltsedan föreningen JAK bildades 1965 har dess verksamhet inriktats på att främja en ekonomi som inte exploaterar människa och natur. (Svensson 1998) I JAK:s ideologiska program uttrycker föreningen att etiska avvägningar är viktigare än egoistiska vinstmotiv. Föreningen förespråkar en ekonomi som motverkar klyftor mellan fattiga och rika, och där pengar inte används för spekulation. Vidare anser man att det ekonomiska systemet ska underordnas det ekologiska. Av hänsyn till naturen tar föreningen ställning mot kravet på ständig tillväxt och menar att en förutsättning för hållbar utveckling är långsiktiga investeringar, något som främjas av räntefri ekonomi. (JAK 2004b) Man menar att det behövs nya ekonomiska spelregler som verkligen anpassas till naturens lagar. Ekonomi ska handla om hushållning, helt i enlighet med ordets egentliga betydelse. På så vis kan man slippa den nuvarande konflikten mellan ekonomi och ekologi. Konflikten finns, enligt JAK, eftersom kapitalägare kräver maximal avkastning hela tiden, och i och med systemet med ränta på ränta

växer det finansiella kapitalet allt snabbare tills det kollapsar. Naturkapitalet kan inte växa med ränta på ränta och ändliga resurser kan inte växa alls. (Svensson 1998)

4.5 Värden, attityder och handlingar

Medlemmarna i JAK har alla tagit beslutet att gå med i JAK medlemsbank och de handlingar vi människor utför sker alltid i ett socialt sammanhang. Den sociala kontexten påverkar oss och får oss att anta olika värderingar och attityder som i sin tur styr vårt agerande. För att ta reda på hur medlemmarna ser på JAK och sin egen roll i skapandet av en hållbar ekonomi har jag försökt ta reda på vilka attityder de har i frågor om exempelvis miljö, ekonomi och rättvisa.

4.5.1 Attitydens komponenter

Vi människor har attityder gentemot företeelser omkring oss, och dessa attityder styr i viss mån hur vi handlar. Anna-Lisa Lindén(1994:30), professor i sociologi, menar att en attityd består av tre komponenter. Dessa är: kunskap, känsla och handlingsberedskap. Komponenterna kan vara olika starka i förhållande till varandra. Vidare menar Lindén att om man vill undersöka kunskapskomponenten närmare så ska man ta hänsyn till mängden kunskap, om kunskapen är relevant, om kunskapen är ensidig eller nyanserad samt informatörens förhållande till attitydobjektet.

Den känslomässiga komponenten varierar efter skalan gilla – ogilla. I undersökningen av någons attityd är man intresserad av hur stark känslan är och om den är i positiv eller negativ riktning. Givetvis har den komponenten ett nära samband med kunskapskomponenten där den kunskap en individ har om attitydobjektet direkt påverkar hennes/hans känsla inför densamma. (Lindén 1994:30)

Den tredje komponenten är handlingsberedskap vilken visar hur individen säger sig vilja agera i förhållande till attitydobjektet. Lindén pekar på två dimensioner av komponenten. Först kan man beskriva handlingsberedskapen utifrån skalan aktivitet – passivitet. Vidare kan handlingen variera från stödjande till avståndstagande. Det är dock viktigt att komma ihåg att handlingsberedskapen inte helt bestämmer hur individen senare kommer att agera – många faktorer spelar in och kan hindra personen från att agera som hon helst skulle vilja. (Lindén 1994:31)

Det är viktigt för individen att det råder samstämmighet, eller konsonans, mellan attitydens olika komponenter. Om så inte är fallet råder dissonans. Att till exempel ha kunskapen att en viss handling är dålig för ens hälsa men känslan av att handlingen är rolig

gör att man upplever ett obehag och försöker skapa konsonans. Detta kan man göra exempelvis genom att skaffa ny kunskap som bättre stämmer överens med de andra komponenterna, genom att ändra komponenternas betydelse så att dissonansen inte blir så stark, eller genom att helt enkelt ändra attityd i frågan. (Lindén 1994:32-33)

4.6 Sammanfattning av problemställningen

Mina frågeställningar handlar alltså om hur medlemmar i JAK ser på förhållandet mellan föreningen och hållbar utveckling. I uppsatsens analyserande del redogör jag för några medlemmar i JAK Malmös attityder till olika aspekter av hållbar utveckling och ekonomi. Jag jämför deras åsikter och handlingar med varandra samt kopplar dem till de teorier om ränteekonomi och hållbarhet som jag tidigare har presenterat. Jag analyserar också vilken påverkan JAK har haft på de enskilda medlemmarnas vardagliga miljöbeteende.

Attitydteorierna är av stor vikt i min uppsats. Olika attityder hos en individ hänger ihop med varandra och bildar attitydcomplex. För att ta reda på hur medlemmarna ser på sin roll i skapandet av en hållbar ekonomi och vad de förväntar sig få ut av medlemskapet i JAK analyserar jag de värderingar, känslor och kunskaper de har i olika frågor. Mina frågor har inte endast rört ekonomi utan även områden som miljöbeteende, rättvisa, aktiehandel och konsumtion.

5 Metod

För att få svar på mina frågeställningar har jag valt att göra kvalitativa intervjuer med fyra medlemmar i JAK Malmö. Syftet med att använda sig av intervjuer som forskningsmetod är att få en beskrivning av människors subjektiva uppfattning om sin livsvärld för att sedan tolka svaren.

5.1 Den kvalitativa metoden

Psykologen Steinar Kvale (1997:35-36) tar upp en rad aspekter av den kvalitativa forskningsintervjun. Målet med intervjun är att förstå den intervjuades livsvärld och hennes relation till den. Intervjuaren ska registrera och tolka meningen både i det som sägs och sättet det sägs på. Den intervjuade ska helst så exakt som möjligt beskriva vad hon upplever och känner, och hur hon handlar. På så vis kan man få fram nyanser i beskrivningarna och se alla skillnader och variationer som finns hos ett fenomen snarare än att komma fram till en fast

kategorisering. En fördel med kvalitativa intervjuer är att det finns en stor öppenhet kring metoden, det finns ingen standardteknik. Kvale (1997:82) beskriver intervjun som ett hantverk mer besläktat med konst än med standardiserade samhällsvetenskapliga metoder. Jag har också i mitt intervjuarbete eftersträvat en öppenhet gentemot intervjupersonen och samtalet, och följt upp saker som nämnts som varit av intresse för arbetet. Jag hade förberett en intervjuguide (se bilaga 1) med frågor att ha som stöd men höll mig medvetet fri i förhållande till den. På så vis blir intervjuerna tämligen olika sinsemellan vilket ytterligare visar på mångfalden i de intervjuades synsätt.

5.2 Metod och urval

Trots att den kvalitativa intervjun innebär stor frihet finns en hel del aspekter att beakta före och under intervjuarbetets gång. Det är viktigt att ha struktur på intervjuundersökningen som helhet. Det jag började med var att fundera ut vad jag ville undersöka och varför. Jag hade läst litteratur inom ekologisk ekonomi, såsom Kennet Hermeles *Ekonomerna, tillväxten och miljön* (1995) samt räntekritisk litteratur, såsom Margrit Kennedys bok *Pengar utan ränta och inflation* (1991). Bland annat tack vare dessa böcker fick jag upp ögonen för ekonomins enorma betydelse i samhället och blev nyfiken på vad det fanns för initiativ till att ifrågasätta dagens ekonomiska system. Jag kände sedan tidigare till JAK medlemsbank och började skaffa mer information om den.

Jag var nyfiken på varför människor väljer en så speciell typ av bank som JAK och hur medlemmarna ("kunderna") ser på ekonomi och miljö. Mitt mål var att ta reda på hur pass hållbar JAK medlemsbank är i praktiken, det vill säga i medlemmarnas handlande. Man kan tänka sig att jag kunde ha gjort en enkätundersökning bland ett större antal medlemmar och på så vis fått en mer generell bild av JAK än jag nu fått. Jag anser dock att en enkätundersökning i det här fallet skulle ha inneburit en alltför stel undersökningsmetod. Det är svårt att få reda på människors värderingar och attityder genom anonyma markeringar i ett formulär. Förutom att det är omöjligt att få reda på aspekter utöver de man tänkt ut på förhand är det även svårt att veta hur relevant personen anser att frågan är och om intervjupersonen tolkar frågan på samma sätt som forskaren. Vid en personlig intervju kan man lättare tränga in på djupet i frågorna och direkt reda ut missförstånd som kan uppstå.

När jag hade bestämt mig för att genomföra kvalitativa intervjuer tog jag kontakt med JAK Malmös kontaktperson, Gudrun Jardinger, och sedan Lena Rubin som har ansvar för kontakten med medlemmarna. Tack vare deras hjälp skickade jag ut en förfrågan på JAK

Malmö's e-postlista där jag berättade kortfattat om mitt arbete samt efterfrågade medlemmar intresserade av att ställa upp som intervjupersoner. Jag fick sex svar, från fyra män och två kvinnor. För att få en jämn könsfördelning bestämde jag mig för att träffa två män och två kvinnor. Alla fyra är bosatta i Malmö, deras åldrar är mellan 25 och 60 år. Jag ville att intervjupersonerna skulle ha lite olika bakgrund och intresse för ekonomi, vilket de också har. En av de intervjuade är aktiv medlem i JAK Malmö's styrelse, en annan mycket intresserad av nytt tänkande inom ekonomi överhuvudtaget och en tredje är inte alls intresserad av ekonomi. Deras olikheter sinsemellan har bidragit till variationsrikedomen i analysen. Det är mycket svårt för mig att avgöra huruvida medlemmarna är representativa för föreningen eller inte, jag har inte tagit del av några medlemslistor eller sett någon typ av statistik över medlemmarna. I intervjuerna har vi dock diskuterat vilka som vänder sig till JAK och min uppfattning är att intervjupersonerna är representativa för föreningens medlemmar.

5.3 Tillvägagångssätt

Intervjuerna skedde antingen på Malmö högskola, i den intervjuades hem eller i mitt hem. De ägde rum olika dagar i perioden mellan 29 april och 11 maj 2004 och varade mellan 45 minuter och två timmar. Jag hade förberett en intervjuguide som behandlade teman som JAK, räntefri ekonomi, ekonomi i allmänhet, miljö, konsumtion och rättvisa (se bilaga 1). En intervju påverkas till stor del av de inblandades personligheter. Samtalen blev därför tämligen olika sinsemellan, ibland följde jag ganska exakt frågorna i intervjuguiden och ibland kretsade samtalen tidvis kring helt andra ämnen. Det är intervjuarens ansvar att se till att intervjun handlar om väsentliga saker, samtidigt som det är viktigt att låta intervjupersonen få resonera kring frågorna på sitt eget sätt för att förr eller senare säga det intervjuaren behöver veta. Kvale (1997:120) poängterar vikten av att en god kontakt uppstår mellan intervjuare och intervjuperson, genom att intervjuaren lyssnar intresserat och uppmärksamt samtidigt som hon är klar över vad hon vill veta. Jag hoppas att jag lyckades visa mitt intresse för intervjupersonerna så att de kände sig trygga i situationen.

5.4 Etiska aspekter

Det är viktigt att ha i åtanke att en forskningsintervju inte är ett samtal mellan två likställda parter. Forskaren definierar och kontrollerar både samtalet och resultatet av samtalet. (Kvale 1997:13) Därför måste man överväga etiska aspekter av intervjun. Mina frågor har dock inte varit av känslig karaktär, de har till exempel inte rört traumatiska upplevelser.

Intervjupersonerna har också helt frivilligt valt att kontakta mig för att ställa upp. Jag har översiktligt informerat intervjupersonerna om undersökningens syfte. Jag har berättat att endast jag själv kommer lyssna av intervjuerna och sedan läsa intervjuutskriften. Vidare har jag frågat dem om de vill vara anonyma, vilket ingen har begärt. Jag har dock ändå valt att fingera deras namn, eftersom det är möjligt att intervjupersonerna inte själva ser konsekvenserna av sitt deltagande. Intervjuns öppenhet och känsla av intimitet kan få intervjupersonerna att berätta saker som de sedan ångrar. (Kvale 1997:110) Det ligger därmed på forskaren att se till att konsekvenserna inte blir negativa.

5.5 Att tolka talspråket

Mina intervjuer spelades in med hjälp av en bandspelare. De skedde i tysta miljöer och ljudkvaliteten blev godtagbar. Jag har sedan skrivit ut intervjuerna i sin helhet förutom vissa kortare stycken som varit uppenbart irrelevanta. Det finns vissa risker i att skriva ut intervjuerna, man kanske hör fel eller har svårt att återge betoningen i det som sägs så att skriften blir korrekt. Kvale menar (1997:152) att utskriften inte ska ses som kopior av en ursprunglig verklighet, de är istället tolkande konstruktioner som följer andra regler än det talspråk som används i originalsituationen. Talspråk är annorlunda uppbyggt än skriftspråk, och på papper kan det sagda tyckas väldigt osammanhängande och ologiskt. För att göra citaten tydliga och inte förolämpa intervjupersonerna kan det därför vara motiverat att ändra om språket något. (Kvale 1997:158) Jag har ändå valt att återge intervjuerna ordagrant i utskriften, men ibland har jag låtit bli att ta med upprepningar. I analysdelen har jag dock i vissa fall gjort om fraserna något så att de blir begripliga, något som oundvikligen innebär en ökad risk för feltolkningar och brist i validitet. Citaten är dock fortfarande mycket nära talspråksversionen.

5.6 Analys av materialet

Det material jag slutligen fick ihop har jag analyserat enligt ad hoc-metoden, vilket innebär att man blandar olika tekniker. Det jag gjorde var att jag noga läste igenom intervjuerna flera gånger och markerade intressanta stycken. Sedan sammanställde jag stycken från de olika intervjuerna i separata dokument sorterade efter vilka teman de behandlade. På så vis blev det från början svåröverskådliga och omfattande materialet mer lättarbetat och sammanhängande. Även vid analys av materialet finns vissa risker att beakta. Det kan till exempel vara lätt att tolka in saker i det intervjupersonerna säger men som de inte ursprungligen menat. Därför

måste man vara noga och se till att inte ställa ledande frågor under intervjun. Jag har försökt undvika det men det finns ändå en risk att jag har ställt ledande frågor vid vissa tillfällen. Dessutom kan det vara så att intervjupersonerna vill väl och säger det de tror att intervjuaren vill höra. Även det kan vara en risk i mina intervjuer, eftersom de intervjuade vet att jag studerar miljövetenskap kanske de vill ge ett extra gott intryck vad gäller sitt eget miljöbeteende och liknande.

6 Intervjupersonerna och deras attityd till miljö

Intervjupersonerna har alla ett relativt stort miljöengagemang, de är väl medvetna om konsekvenserna av sina egna och samhällets handlingar. Alla källsorterar sitt avfall, men i övrigt skiljer sig deras miljöbeteende åt. Nedan kommer jag att presentera intervjupersonerna i tur och ordning samt redogöra för deras attityder och handlande vad gäller miljöfrågor.

6.1 Lars

Lars är 28 år och arbetar som kurator. Han är intresserad av och medveten om både miljöfrågor och frågor som rör hållbar utveckling i ett bredare perspektiv. Sedan slutet av 90-talet har han aktivt studerat frågor om exempelvis djurrätt, giftfritt odlande samt alternativa bränslen till bilar för att senare mer koncentrera sig på frågor om solidaritet.

På senare år så tycker jag miljöfrågorna representeras av väldigt många och det finns ett ganska stort engagemang, så jag [...] tänker mer kring det här med solidariska frågor och rent ekonomiska rättvisefrågor. Hur man gör samhället hållbart för människor också. (Lars 2004)

Han ser det ekologiskt, socialt och ekonomiskt hållbara som delar som är tätt sammankopplade. Rent konkret har hans intresse för hållbarhetsfrågor bland annat utmynnat i att han skrivit tidningar om sådana frågor och i att han nu har planer på att ge ut en bok med fokus på hållbar ekonomi. Han har periodvis levt väldigt miljövänligt, dragit ner på konsumtionen till det allra nödvändigaste samt handlat endast ekologiskt och närodlat. Han tycker dock att det finns svårigheter med att leva så i staden och tänker någon gång i framtiden flytta ut på landet istället.

För att koppla Lars miljöbeteende till teorier om värden och attityder kan vi se att hans kunskaper om miljöfrågor är goda, hans handlingsberedskap är hög och hans känsla är att det är viktiga frågor som han känner stort engagemang inför. Dock finns det en dissonans i och med att han i det vardagliga livet stöter på svårigheter att leva som han lär. Samhället som det

ser ut idag motsvarar inte Lars attityd. Hans lösning är att fortsätta engagemanget för att ändra samhället så att det bättre stämmer överens med de etiska värderingar han har.

6.2 Gunilla

Gunilla arbetar halvtid som sekreterare och är 58 år gammal. Hon har ett stort miljöintresse, avskyr resursslöseri och tycker att det är viktigt att återanvända saker så länge som möjligt.

Man ska inte säga att det lilla jag gör inte spelar roll. För jag tror att det är viktigt att alla tror att "Det jag gör är viktigt". Att det bidrar, för vi är många människor som gör det. Och det är sånt som att inte köpa nya kassar var gång man går ner till affären, utan jag använder kassarna om och om igen. Jag håller på att dö när folk lägger bananer i plastpåsar, hur mycket emballage ska där vara? (Gunilla 2004)

Hon poängterar att det skulle behövas ett större kretsloppstänkande och livscykelstänkande, många människor återvinner visserligen sitt avfall men varför var man tvungen att producera sakerna från början? Och varför diskuteras inte miljöproblem som uppstår vid produktionen mer i miljödebatten – den är oftast väldigt fokuserad på avfallsfrågan? Gunilla är sparsam både hemma och på jobbet och utövar dessutom påtryckningar på sin affär, för att få den att utöka sitt utbud av ekologiska varor, och på sina grannar för att de ska skaffa kompost. Det märks att hon brinner för miljöfrågor. Samtidigt poängterar hon att man inte ska ge sig själv dåligt samvete när man inte klarar av att leva upp till sina egna förväntningar, det är omöjligt att leva helt miljövänligt i en stad idag.

Även Gunilla har kunskaper om miljöpåverkan och en stark känsla av engagemang för miljöfrågor. Hennes handlingsberedskap är stor men hon hindras av hälsobesvär och känslan av att det finns för mycket viktigt som man kan engagera sig i. Hennes lösning har blivit att acceptera att göra så gott det går. Hon har till exempel inte råd att stödja alla föreningar hon skulle vilja men har avsatt en viss summa som får gå till sådana saker. Vidare försöker hon få sin omgivning att ändra beteende, hon påverkar arbetskamrater, grannar och liknande att tänka mer miljövänligt, och hon är engagerad i JAK:s lokalförening.

6.3 Mikael

Mikael är 34 år gammal och arbetar som lärare. Även han har ett miljöintresse och ett medvetet miljöbeteende. Han tycker själv att han har goda kunskaper i miljöfrågor. Han cyklar eller åker kollektivt när han ska någonstans, han och hans fru har en kolonilott där de odlar ekologiskt, de har kompost, de är intresserade av nyheter som rör miljö och de handlar

ekologiskt när det inte kostar för mycket. Mikael menar att han och hans fru är ungefär lika miljömedvetna som folk i allmänhet.

Ja, jag är väl, som väldigt många andra så gör man lite små saker. Du vet, man försöker att kompostera, vi har en kompost där vid vår stuga. Vi källsorterar förstås och lever rätt så enkelt. (Mikael 2004)

Jag menar dock att Mikael och hans fru är lite mer miljömedvetna än genomsnittet, det är trots allt inte så vanligt att exempelvis odla sina egna ekologiska grönsaker. Han tycker också att miljöarbetet i Malmö kommun går för långsamt och vill att nya grepp ska prövas: kommunen skulle kunna vara ett föredöme och visa upp hållbara lösningar.

Mikael har alltså goda kunskaper om miljö, han är intresserad och läser gärna om miljöfrågor. Han känner också för miljön och han har viss handlingsberedskap. Jämfört med Gunilla och Lars känner han kanske inte lika stort engagemang men hans handlingar är ändå i det stora hela i konsonans med hans attityd. Något han dock upplever som ett problem är flygresorna. Trots att han vet att det är dåligt väljer han ändå att ta flyget när han ska utomlands. Han försvarar det med att han åtminstone inte flyger när det finns rimliga alternativ, som det gör vid inrikesresor: "Man kan inte vara perfekt." Liksom Gunilla och Lars ser han sitt medlemskap i JAK som en del i att verka för ett mer hållbart samhälle.

6.4 Ulrika

Ulrika är 30 år gammal, utbildad arkeolog och studerar nu läkemedel- och livsmedelskunskap. Hon menar att hon har övergripande kunskaper om miljö men att hon inte är speciellt aktiv eller engagerad. Hon sopsorterar, har bil men åker mest buss och handlar ekologiskt när hon tycker att hon har råd. Även Ulrika flyger utomlands någon gång per år men verkar inte tänka på miljön i det sammanhanget. Däremot tänker hon på miljöfrågor när hon ställs inför dem i sitt arbete.

Speciellt miljöaktiv är jag ju inte så, men det är självklart att man tänker på miljön. Speciellt också tror jag att man gör det eftersom jag har arbetat som arkeolog också. Och då tänker man ju ofta på hur man jämt förstör och det ska byggas nya vägar. (Ulrika 2004)

Hon har arbetat som arkeolog och har inför markexploatering sett hur naturen förstörs vid nybyggnationer. Ulrika menar dock att hon har förståelse för att naturen måste förstöras för att det inte ska bli så väldigt dyrt att bygga. Hon är inte intresserad av JAK ideologiskt utan tycker att JAK är bra främst för att det ger henne trygghet. Hon vet att hon inte kommer att få

problem med pengar om riksbanken höjer räntan eller liknande. Ideologin och verksamheten i föreningen utöver själva banken har hon inte varit så intresserad av.

Ulrikas attityd gentemot miljön är inte speciellt stark, hon har övergripande kunskaper och känner för miljön, men det är inte något starkt engagemang. Hennes handlingsberedskap är ganska bra men lite motsägelsefull. Kanske representerar hon i högre grad än de andra intervjupersonerna en "vanlig Svensson". Med det menar jag en person som till viss del känner till miljöproblem och har en viss miljöhänsyn men som inte aktivt engagerar sig i frågorna och är ganska sen med att ändra sitt eget beteende. En person som gör som de flesta andra utan att fundera så mycket på saken.

Sammanfattningsvis kan vi se att de intervjuade medlemmarna alla har en positiv attityd till miljöfrågor, även om den är olika stark och tar olika uttryck.

7 JAK och miljö

Medlemmarna tycker alla att det finns en stark koppling mellan JAK och miljöfrågor. De har dock lite olika sätt att se på saken. Ulrika nämner att JAK satsar på olika skogsprojekt som hon dock inte vet så mycket om. Hon har enligt sig själv inget intresse av att sätta sig in i ideologin och verksamheten i föreningen och hon vet inte så mycket om den. Hon läser inte medlemstidningen och går inte på föreningens möten. Trots det har hon en klar bild av att JAK är en miljöinriktad verksamhet som aktivt satsar på hållbar utveckling och enligt hennes uppfattning är en stor del av medlemmarna intresserade av miljöfrågor.

Ulrika: Ja, de har ju sitt det där skog... som inte jag kan nånting om faktiskt. Miljögrejset, som inte jag har satt mig in i. Men det vet jag i alla fall.

Jag: Så du har någon uppfattning om att de ändå bedriver någon sorts miljöarbete?

Ulrika: Ja, det gör de. (Ulrika 2004)

De intervjuade medlemmarna verkar inte anse sig särskilt påverkade av JAK i sitt handlande gentemot miljön. De har inte ändrat sina konsumtionsvanor, och är antingen inte miljöintresserade eller så var de redan medvetna innan de gick med i JAK.

Man kan tänka sig att en förening som kombinerar ekonomi och ideologi på det sätt JAK gör påverkar medlemmarna att bli mer intresserade av sådana frågor. Intervjupersonernas miljötankande har dock inte ändrats nämnvärt i och med deras medlemskap i JAK, enligt dem själva: alla intervjupersonerna menar att de var lika intresserade av miljö innan de gick med i JAK som nu. Mikael, Gunilla och Lars tycker att det

är svårt att säga vad som kom först, miljöintresset eller intresset för JAK, och ser det som processer som går hand i hand.

Flera av intervjupersonerna understryker dock att JAK har en viktig informerande roll, både vad gäller ekonomiska frågor, rättvisefrågor och miljöfrågor. Särskilt medlemstidningen tas upp i det sammanhanget. Medlemstidningen heter *Grus och Guld* och kommer ut med fem nummer per år. Den skickas till alla medlemmar. Både Lars och Mikael menar att tidningen fungerar som ett bra forum för att sprida kunskap och utveckla diskussioner om miljöfrågor i föreningen. Förutom själva artiklarna innehåller den ofta tips på vidare läsning för intresserade läsare.

Mikael och Ulrika tror att miljödiskussioner är en viktig del i lokalföreningarnas arbete. Det kan de dock inte styrka eftersom de inte varit på mer än något enstaka medlemsmöte. Gunilla, som är starkt engagerad i lokalföreningen i Malmö, pratar dock inte om miljö i samband med lokalföreningen annat än att det är självklart att frukten som serveras på studiecirkeln är kravmärkt. Lokalföreningen i Malmö är dock bara cirka ett år gammal och har inte kommit igång helt och hållet.

Man kan alltså inte påstå att JAK inneburit några större förändringar i någon av intervjupersonernas vardagliga handlande. De har inte ändrat konsumtionsvanor eller miljöbeteende, hushållen har inte blivit mer hållbara i och med JAK. Däremot kan JAK genom tidningen och lokalföreningen fungera som inspirationskälla och informator.

7.1 Räntefri ekonomi och långsiktighet

Samtidigt kan man fundera på om det är nödvändigt att hålla igång en diskussion om miljöfrågor inom föreningen. Om miljötankandet verkligen är en grundläggande del i JAK:s ideologi kanske miljöbeteendet per automatik förbättras i och med JAK, oavsett om de enskilda medlemmarna vet om det eller inte. Lars är inne på sådana tankar i sitt resonemang, han menar att räntefri ekonomi i sig själv gynnar långsiktiga satsningar snarare än snabb avkastning på kapital.

Jag: Förknippar du JAK med miljö?

Lars: Ja, det skulle jag tro. Just precis tänkande kring uthållighet och hur man bygger uthålliga samhällen för både människa och miljö. [...] Det är väl också en följd av det kortsiktiga tänkandet som är inbyggt i dagens pengar, så lönar det sig inte att producera miljövänligt och ekologiskt utan det finns då lönsamhet i slit och släng produkter. Men där är jag ganska övertygad att skulle självfinansiering för de breda lagren människor stärkas så skulle många tycka att det var värt att

unna sig ekologiska produkter och då skulle det ju uppstå ett annat utbud av det.
(Lars 2004)

Han menar att det finns stora möjligheter med komplementära valutor för att aktivt satsa på miljöförbättringar. Det finns exempel från utlandet där kommunen betalat invånarna med busspolletter för att de lämnar in skräp från gatorna till återvinning. Dessa idéer finner också stöd hos de räntekritiska teoretikerna, särskilt Lietaer (2001) beskriver dylika lyckade projekt.

En räntefri ekonomi kan på flera sätt öka möjligheterna att skapa en ekologiskt hållbar ekonomi. Ekonomi med ränta verkar för kortsiktigt tänkande eftersom den tvingar företag att konstant maximera sin vinst genom att placera pengarna så att högsta räntabilitet uppnås. (Pålsson Syll 2001:104-105) Räntan ökar skulderna exponentiellt och tvingar företagen att söka uppnå exponentiell ökning i avkastningen också, något som oftast är omöjligt. Det leder till en stressad situation där långsiktigt tänkande inte ges något utrymme. I begreppet hållbarhet ingår ett långsiktigt tänkande där hänsyn ska tas till kommande generationer. Investeringar som ger kortsiktig vinst riskerar att ofta vara sådana som inte är långsiktigt hållbara.

Lietaer (2001) menar att det finns andra ekonomiska system som istället uppmuntrar långsiktigt tänkande. Dessa har funnits tidigare i historien, bland annat i Egypten när pyramiderna byggdes och i medeltiden i Europa när det byggdes storslagna katedraler som finns kvar än idag. Detta har skett med hjälp av den regelbundna värdeminskningen i pengar som Gesell diskuterade (se avsnitt 4.3.1 Historiskt motstånd mot ränta). Med hjälp av en negativ ränta blir det rationellt att satsa pengarna på långsiktiga projekt istället för att låta dem förfaras. (Lietaer 2001:27-28)

Dessutom gör räntefri ekonomi att det blir fördelaktigare att chansa på att investera pengar i ett ekologiskt projekt. Visserligen kanske det inte ger lika stor utdelning som att investera i exempelvis vapenindustri, men det borde ändå anses vara bättre än att bara ha pengarna på banken där de inte skulle ge någon avkastning alls. Konkurrensen om pengar skulle alltså minska om räntan togs bort. Dessutom, menar Kennedy, skulle de flesta inte ha något emot att deras pengar inte växer så länge de satsas på projekt som anses hållbara för framtiden. (Kennedy 1990:95-96)

7.2 Sammanfattning JAK och miljö

Vi kan alltså konstatera att JAK är tydlig med sin miljöinriktade profil, medlemmarna är alla övertygade om att det är en viktig del i JAK:s ideologi. Detta blir extra uppenbart eftersom även Ulrika, som inte alls satt sig in i verksamheten, ändå är helt säker på att JAK satsar

mycket på miljö. Dock verkar de av medlemmarna som inte satt sig in så mycket kring räntefri ekonomi ha lite svårt att greppa exakt hur miljötänkandet praktiseras i JAK. JAK har stöd hos ekonomiska teoretiker för sitt mer hållbara system, men det är stora komplexa frågor som kan vara svåra att förmedla till allmänheten. Jag tror Lars har en poäng när han säger att debatten om räntefri ekonomi behöver förnyas och att idéerna måste framföras i ny tappning för att få framförallt yngre människor att engagera sig i frågor kring hållbar ekonomi.

8 JAK och sociala frågor

Alla intervjupersonerna är överens om att en typisk JAK-medlem har ett större intresse för hållbar utveckling än folk i allmänhet. Miljöintresse är en egenskap intervjupersonerna poängterar hos den typiska JAK-medlemmen. Mikael säger till exempel:

Jag tror att dels kan det vara personer som jag, som har någon sorts miljöintresse, eller som känner någon slags sympati med solidaritetsrörelser kanske. Eller personer som har fått nobben av de vanliga bankerna, kan jag tänka mig. [...] Det verkar som att det är i vissa landsändar [...] som i Jämtland och Dalarna och sådär. Där kanske det sprider sig, intresset för dem så att även vanligt folk, vad det nu är, går med också. (Mikael 2004)

Vidare diskuterar intervjupersonerna etik och stabilitet. Exempelvis säger Ulrika:

De som väljer JAK är väl mer de som inte är såna spekulanter, kanske, utan mera folk som vill ha lite mer trygghet. Och också de som tycker att ideologin är bra eller att de står för nånting bra. (Ulrika 2004)

Intervjupersonerna sätter alltså de etiska argumenten främst vad gäller varför människor väljer att gå med i JAK. De tar även upp rent privatekonomiska fördelar, men de tycks inte alls lika viktiga i sammanhanget. Gunilla, som är aktiv i lokalföreningen i Malmö, pratar gärna mycket om JAK:s ideologi och är engagerad i att utveckla föreningen även centralt. För henne är kopplingen mellan den ideologiska delen och den praktiska verksamheten mycket viktig.

Man brukar prata om att JAK har två ben, [...] det är den ideologiska delen och sen är det banken som visar praktiskt att det här går att genomföra, det är ingen utopi. Och det tror jag egentligen aldrig att jag har varit med i någon organisation som så konkret kombinerar mål och medel. För det är ju det man gör. (Gunilla 2004)

JAK startade på 60-talet och många av medlemmarna har troligen varit med sedan dess, menar Lars. Medelåldern är ganska hög i föreningen och det nog krävs rekrytering av yngre för att JAK långsiktigt ska lyckas, tror Lars. Även han poängterar den positiva inställning han tycker att JAK har. Det är inte en förening som bara vill visa på problem som finns i dagens

ekonomi. JAK skapar dessutom ett eget fungerande system och visar gärna på liknande framgångsrika projekt i andra delar av världen.

De intervjuade medlemmarna har olika syn på JAK:s politiska roll. Främst Lars och Gunilla men även Mikael menar att JAK skulle kunna fungera som en viktig påtryckare i samhället vad gäller hållbar ekonomi. Lars och Gunilla önskar båda två att JAK som förening hade mer utåtriktad verksamhet och satsade mycket mer på att få in sina synpunkter i den etablerade ekonomiska debatten. För att kunna göra det menar Lars att man måste förnya språket i debatten och satsa på rekrytering av yngre medan Gunilla ser positivt på lobbyverksamhet och samordnade JAK-kampanjer över landet.

8.1 JAK och rättvisa

I JAK:s ideologiska program står att föreningen förespråkar en ekonomi som motverkar klyftor mellan fattiga och rika. (JAK 2004b) Räntan omfördelar hela tiden pengar från dem som inte har till dem som har i överskott. Den skapar på så vis ännu större klyftor mellan fattiga och rika. Detta sker både mellan individer och mellan nationer. Flera av intervjupersonerna tar upp det som ett viktigt argument till varför de är med i JAK.

Det stora problemet är ju [...] att dels så skapar det en väldig konkurrens om de knappa pengar som finns vilket gör att med de vanliga pengarna, räntepengarna, kommer vi alltid att ha fattiga. Vi kommer alltid att ha i-länder. Det är på nåt sätt inbyggt i deras funktion att det kan nästan inte vara på nåt annat sätt. Hur mycket utjämnande åtgärder man än har så finns den problematiken inbyggd i själva pengarnas konstruktion. (Lars 2004)

Anledningen till att det blir konkurrens om pengarna är dels att de är smidiga värdebevarare. Till exempel är det bättre att ha pengar motsvarande värdet av en korg äpplen än själva äpplena eftersom de snart kommer att ruttna. I och med att de är så smidiga blir efterfrågan större än utbudet och räntan har uppkommit, folk är beredda att betala extra för att få tillgång till pengar (Pålsson Syll 2001:102). Räntan gör sedan att pengarna investeras där de inte gör störst nytta. Till exempel kan många företag tjäna mycket mer genom att spekulera och placera sina pengar än de gör på att utveckla sin produktion (Kennedy 1990:76). I förlängningen har detta utvecklats till en spekulationsekonomi där de stora pengarna görs på aktie- och valutamarknaden.

8.2 Spekulationsekonomi

Den finansiella marknaden har främst vuxit fram under det senaste seklet och har på senare tid vuxit och förändrats otroligt snabbt. Detta har skett bland annat på grund av globalisering, avreglering och ny teknik. Valutor och aktiekurser svänger idag kraftigt och skapar stor osäkerhet. För den som har kunskap och/eller tur går det att tjäna stora pengar, för andra kan det innebära förödande konsekvenser. Ekonomer i allmänhet ser trots riskerna stora fördelar med den finansiella marknaden då exempelvis aktiemarknaden förser företagen med riskvilligt kapital (Eklund 2001:246).

De spekulativa transaktionerna har dock fått ofattbara proportioner. År 2000 var pengaflödet på valutamarknaden mer än 50 gånger så stort som värdet av den totala produktionen av varor och tjänster i i-länderna. I absoluta siffror var den ungefär på 2 000 miljarder dollar, på en dag. I pengaflödet över gränserna idag motsvarar 2 % reell handel, det vill säga med varor och tjänster, och 98 % av transaktionerna gäller ren spekulation (Lietaer 2001:314).

En aspekt i detta sammanhang som Gunilla pekar på, är att den vanliga småspararen eller kontoinnehavaren inte har någon kontroll över vad pengarna hon sätter in på banken används till:

Varenda krona som du har inne på ditt personkonto eller var du nu har dem, som du får så lite ränta för, under tiden du har pengarna där så lånar banken ut dem utan ditt tillstånd till någon annan, som får betala kanske 7, 8, 9, 10 % i ränta. (Gunilla 2004)

Mikael tar upp liknande argument:

[Problemen med spekulationsekonomi är] många saker, dels alltså att man [...] satsar pengar på, oavsett vad verksamheten egentligen handlar om, det kan vara tobaksindustri eller vapen eller vadsomhelst, huvudsaken det är att man får pengar. [...] Många av de största aktieägarna, spekulanterna, det är stora pensionsfonder, amerikanska till exempel. Och de är ju så stora så att de, de har ett väldigt stort inflytande. Och de, ja, flertalet av dem tror jag inte tar några större etiska hänsyn, eller miljöhänsyn eller så. Utan det handlar bara om att öka värdet på det här så mycket som möjligt. (Mikael 2004)

Gunilla och Mikael menar att om man placerar pengarna i JAK så vet man åtminstone att de inte satsas på verksamheter som man själv inte stöder. Deras etiska värderingar innebär alltså ett avståndstagande från spekulation och vinst på andras arbete, och som en konsekvens därav väljer de att placera pengarna i JAK. Några av intervjupersonerna har också placerat i aktier vilket fått dem att känna sig något splittrade. Mikael menar att det kan finnas vissa fördelar med aktiehandel, på så vis att företag behöver pengarna för att utveckla verksamheten.

Samtidigt ser han en risk i och med att det kan missbrukas, och dessutom vet han att JAK är emot det kortsiktiga tänkandet som ofta kännetecknar aktiemarknaden, att det ”bara handlar om att tjäna snabba pengar”. Därför upplevde han det lite problematiskt under en tid när han både hade aktier och samtidigt satsade mycket på JAK.

Mikael, Gunilla och Lars ser också ränteproblemet i ett globalt perspektiv, där fattiga länder har enorma skulder till rika länder. Mikael menar att JAK visserligen behövs i Sverige, men att behovet av liknande institutioner är stort i fattigare länder där många är utelämnade till ”lånehajar” som tar väldigt hög ränta. Idag betalar skuldsatta länder i syd 300 miljoner dollar per dag till rika länder enbart i ränta. Det är två till tre gånger så mycket som de får i bistånd. (Kennedy 1990:82)

8.3 Vanliga banker är giriga

Alla de intervjuade medlemmarna tycker att vanliga banker beter sig oetiskt på olika sätt. De anses vara för stora. Gunilla berättar att hon tycker att vanliga banker ofta lovar vackra saker, sedan läser man det finstilla och plötsligt var kanske inte erbjudandet så bra, räntan blir mycket högre än vad den först verkade. Som privatperson kan man ofta känna sig utsatt och okunnig i förhållande till bankerna, något som Mikael och Ulrika tog upp under intervjuerna:

Men, ja, jag behövde inte, man behövde inte hålla på och klä sig snyggt och gå och träffa någon banktjänsteman sådär lite underdånigt, det behövde man inte göra [för att få lån i JAK]. (Mikael 2004)

Jag tror att det är mindre småsparare som förlorar [i vanliga banker], som inte direkt har någon koll på hur man ska göra med sina pengar, eller som bara har sitt lönekonto. Men visst, det är andra också som förlorar mycket pengar men överlag tror jag det är den lilla spararen. (Ulrika 2004)

Ulrika har alltså uppfattningen att småsparare och den större delen av kunderna i en bank inte är så pass insatta i ekonomi att de kan undvika att förlora pengar. Hon ser därför JAK som ett säkrare alternativ, genom att placera pengarna i JAK behöver hon inte fundera så mycket på dem. Hon uppskattar JAK:s rättviseambitioner, att alla sparar och lånar på samma villkor.

Alla intervjupersonerna menar att det är aktieägarna i banker som tjänar pengar på småsparares bekostnad. Att JAK inte ger någon ränta ser de inte som något problem alls, det gör ju knappt vanliga banker heller. Dessutom är uppfattningen att bankerna höjer avgifterna trots att kunderna själva utför mycket av arbetet. I och med bankomater och Internet blir inte banktjänsterna billigare. JAK framstår för de intervjuade som ett mycket rättvisare alternativ.

Jo men så är det alltid. De som har det bra ställt, alltså gott om pengar, de betalar låga räntor. De får bättre ränta på pengar de lånar banken. Så att de som behöver det bäst, det är de som får sämst villkor alltid, hos de vanliga bankerna. Det är de som får låna till hög ränta och får nästan inga pengar för det de sätter in på banken. Så, hos JAK är det väl tvärtom, att alla behandlas lika. Så det är sympatiskt liksom. (Mikael 2004)

Lars menar att rättvisa är en viktig del av JAK samtidigt som han ser utvecklingsmöjligheter för föreningen.

Lars: De system vi skapar ska ta hänsyn till de allra svagaste och utsattaste och anpassa sig rätt så mycket till dem. Inte premiera de som har resurser och möjligheter. Ett system som på något sätt ska fungera bra för alla de svaga och om det fungerar bra för de grupperna, att det är så pass konstruerat, så kommer det fungera bra för alla andra också. Men det är ju annars de som hamnar i kläm alltid. Rättvisa är ju inte samma chans för alla, för att alla har vi inte samma chans utifrån de förhållanden vi föds till. Även de som föds med stora handikapp i sin uppväxtperson ska fortfarande kunna leva ett gott liv.

Jag: Kopplar du ihop JAK med rättvisa?

Lars: Absolut! Att det strävar åt det hållet alltså. Sen så, det har jag sagt förut, önskar jag att JAK kunde göra mer och jag hoppas att det är dit JAK är på väg. (Lars 2004)

Medlemmarnas attityder i fråga om rättvisa grundar sig på etiska värderingar som de har. De tycker alla att det är fel att ägarna av banker tjänar pengar på andras behov av pengar och ser sitt medlemskap i JAK som ett steg på vägen mot ett icke-exploaterande system.

9 Avslutande reflektion

I uppsatsen har jag redogjort för JAK medlemsbank, deras verksamhet och ideologi. Fokus har legat på hur några av medlemmarna upplever JAK och kopplingen till hållbar utveckling samt hur JAK i sin tur har påverkat medlemmarna i attityder och handlingar. Mitt analysmaterial består av intervjuer med fyra personer vilket är alldeles för lite för att man ska kunna dra några generella slutsatser. Ett flertal intressanta resultat har dock framkommit.

Medlemmarnas attityd till miljö är klart positiv, även om det finns skillnader i synsätt, kunskap och handlingar mellan medlemmarna. Ideologin i föreningen är tydlig och av stor vikt för medlemmarna i valet att gå med. JAK framstår som ett långsiktigt hållbart och rättvist system till skillnad från vanliga banker som anses för stora och giriga. Vidare anses JAK vara ett mycket mer miljöetiskt korrekt alternativ, även om de intervjuade medlemmarna inte känner till speciellt många konkreta miljöprojekt som JAK engagerar sig i. Miljötänkandet

verkar snarare ligga som en självklar grund, ett perspektiv som genomsyrar hela verksamheten och är självklart för de intervjuade medlemmarna. JAK har för medlemmarna inneburit en källa till information och ekonomisk trygghet samt fungerat som ett bra exempel på att det är praktiskt möjligt att skapa alternativa banker som fungerar. Det är svårt att avgöra vad som leder till vilket men jag har inte kunnat se att JAK medlemsbank bidragit till ett bättre miljöbeteende i medlemmarnas vardag. Intervjupersonerna menar till exempel att deras konsumtionsvanor inte har ändrats i och med medlemskapet. Det finns dock starka kopplingar mellan miljöintresse och JAK, de går hand i hand och kan mycket väl förstärka varandra.

En räntefri ekonomi kan fungera mycket mer miljövänligt än dagens ekonomi. Man får bort kraven på snabb ekonomisk avkastning och exponentiellt ökande tillväxt. Det blir mer motiverat att satsa långsiktigt, att investera pengar på projekt som verkligen kan komma till nytta för framtida generationer. Vidare ligger det i JAK och medlemmarnas åsikter att även tänkandet om pengar behöver ändras. Det räcker inte att bara göra om det ekonomiska systemet, människors föreställningar om ränta, pengar och miljö måste också ändras. I ett mer demokratiskt och småskaligt ekonomiskt system kan inflytandet för den enskilda personen öka. Det är viktigt att minnas att ekonomin som den ser ut idag är skapad av människor och därför också kan ändras av människor.

10 Referenser

Hahn, Thomas, 1997: *Miljöekonomi och ekologisk ekonomi – en teoretisk introduktion*. Uppsala: Sveriges lantbruksuniversitet.

Eklund, Klas, 2001: *Vår ekonomi – en introduktion till samhällsekonomin*. Stockholm: Prisma

Hegerhäll, Bertil, 1988: *Vår gemensamma framtid* Stockholm: Prisma

JAK, 2004: Vad är JAK – historia. www.jak.se (2004-05-31)

JAK, 2004b: Vad är Jak – program. www.jak.se (2004-05-31)

Kennedy, Margrit, 1991: *Ekonomi utan ränta och inflation*. Göteborg: Bokförlaget Korpen

Lietaer, Bernard, 2001: *The Future of Money*. London: Century

Lindén, Anna-Lisa, 1994: *Människa och miljö*. Stockholm: Carlsson Bokförlag

Pålsson Syll, Lars ,1998: *De ekonomiska teoriernas historia*. Lund: Studentlitteratur

Pålsson Syll, Lars, 2001: *Den dystra vetenskapen*. Stockholm: Atlas

Sandelin, Bo, Trautwein Hans-Michael & Wundrak Richard 2001: *Det ekonomiska tänkandets historia*. Stockholm: SNS Förlag

Svensson, Ann-Marie, 1998: *JAK:s Studiematerial: Kan ekonomin vara uthållig och rättvis?*

11 Bilaga 1

Intervjuguide

Bakgrundsfrågor: Namn, ålder, sysselsättning, utbildning, härkomst, familjesituation, bostadssituation, fritidsintressen, partipolitisk sympati, ideella föreningar.

Berätta om dig själv.

Berätta om JAK-banken.

Varför JAK?

- När gick du med i JAK?
- Vad är det som tilltalar dig mest med JAK?
- Vad ser du för nackdelar med andra banker?
- Vem vänder sig till den här banken?
- Vem tjänar och vem förlorar på JAK?
- Vem tjänar och vem förlorar på vanliga banker?

Hur sprider sig JAK-tanken?

- Brukar du berätta för andra om JAK?
- Hur reagerar andra när du berättar om JAK?
- Brukar du gå på JAKs medlemsmöten?
- Berätta om dem. (Vad pratar man om..)
- Brukar du läsa Grus och Guld?
- Vad tar den upp?
- Hur skulle du vilja att JAK utvecklas?

Miljö

- Beskriv ditt miljöintresse. (kunskap och känsla)
- Varifrån får du kunskap om miljöfrågor?
- Lever du miljövänligt? (handling: transporter, sopsortering, miljömärkt osv)

JAK och miljö

- Förknippar du JAK och miljö?
- Hur?
- Hur kan räntefri ekonomi vara miljövänlig?
- Har ditt miljöbeteende eller miljötänkande ändrats sedan du gick med i JAK?

Leder JAK till högre eller lägre konsumtion?

- Vad lägger du pengar på? (tex semestervanor, miljömärkta produkter, kultur..)
- Har din konsumtion ökat eller minskat sedan du gick med i JAK?
- Har du lättare eller svårare att planera din ekonomi i och med JAK?

Leder det till högre eller lägre grad av ekonomisk rättvisa?

- Vad tycker du om aktiehandel? Pensionssystemet?
- Vad lägger du i begreppet rättvisa?
- Kopplar du ihop JAK och rättvisa?

Har du något mer du vill säga?